

KS. ROMAN SZEWCZYK*

PAŃSTWA NARODOWE I OBECNOŚĆ SYMBOLI RELIGIJNYCH W PRZESTRZENI PUBLICZNEJ

Państwa narodowe – charakterystyka i miejsce symboli

Europa była kolebką państw narodowych, które w momencie powstawania przywiązywały ogromną wagę do symboli. Symbole te funkcjonowały w obrębie danego narodu i w jego relacjach ze światem zewnętrznym. Symbole narodowe odegrały i nadal odgrywają istotną rolę w formowaniu tożsamości narodowej¹. Pośród wielu definicji państwa narodowego podkreślana jest jego cecha homogeniczności kulturowej i etnicznej. Od strony historycznej państwo narodowe było miejscem, które poniekąd utożsamiało się ze sprawowaną w nim władzą. To w państwie narodowym była prowadzona działalność gospodarcza, społeczna i polityczna. Takie państwo było obszarem, z którym utożsamiali się jego mieszkańcy, aż do momentu poświęcenia życia w razie konieczności².

Jeśli przyjąć etniczną definicję narodu, to państwa narodowe praktycznie nie istnieją. Z drugiej strony, jeśli przyjąć polityczną definicję narodu jako mieszkańców jednego państwa, to każde państwo jest państwem narodowym. W Europie istnieją zarówno państwa narodowe, jak i wielonarodowe, jednak trudno wyznaczyć między nimi wyraźną granicę. Raczej jednonarodowy charakter ma większość państw Europy środkowej, północnej i wschodniej. Wiele z tych państw powstało w wyniku działań ruchów narodowowyzwoleńczych dwudziestego wieku zwłaszcza po I wojnie światowej oraz po upadku systemu komunistycznego w Europie. Typowo wielonarodowe są takie państwa, jak Wielka Brytania czy Hiszpania. Wiele państw trudno jest jednoznacznie zakwalifikować – np. Belgia raz zaliczana jako państwo narodowe zamieszkiwane przez Belgów,

* ks. dr hab. Roman Szewczyk – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie; e-mail: roman-ba@wp.pl

¹ Por. M. E. Geisler, *National Symbols, Fractured Identities. Contesting the National Narrative*, Middlebury 2005, s. XV i nn.

² Por. J. Habermas, *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, Warszawa 1993, s. 7-8.

zaś innym razem jako dwunarodowe państwo Walonów i Flamandów. Inny podział mówi o istnieniu trzech form państwa narodowego: imperium wielonarodowe, federacja wielokulturowa oraz centralnie rządzone państwo terytorialne³.

Pośród cech państwa narodowego znajdującej się:

- terytorialność; państwo obejmuje ludzi zamieszkujących dane terytorium określone granicą. Terytorium państwa- obszar lądowy, morski, przestrzeń powietrzna, wody przybrzeżne, obszar pod powierzchnią ziemi, placówki dyplomatyczne oraz statki wodne i powietrzne należące do danego państwa. Państwo zachowuje wyłączność do danego terytorium.
- suwerenność; wewnętrzna- władza państwowa jest władzą najwyższą (zwierzchnią) na danym obszarze i sama decyduje o swoim zakresie działania, natomiast inne podmioty polityczne działają za zgodą i w zakresie uznanym przez władze państwowe. Oraz suwerenność zewnętrzna- państwo jest organizacją niezależną w podejmowaniu decyzji od innych państw. Jest ono suwerenne wtedy, gdy ma zwierzchnią władzę nad terytorium i ludnością i gdy może dobrowolnie nawiązywać równorzędne stosunki z innymi państwami, być członkiem wybranych przez siebie organizacji międzynarodowych oraz swobodnie kształtować swoją formę i ustrój społeczno-gospodarczy. Współcześnie suwerenność państwa ograniczana jest przez międzynarodowe współzależności ekonomiczne, polityczne i militarne.
- przymusowość- obywatele od urodzenia mają obywatelstwo (więź prawna łącząca człowieka z państwem) danego państwa.

Jednak współcześnie mówi się o narodzie obywatelskim, który według J. Habermasa odnajduje swoją tożsamość nie w jedności etniczno-kulturowej, lecz w działaniu swoich członków, którzy w aktywny sposób wykorzystują swe demokratyczne prawa do udziału i komunikacji. Inaczej widzi to R. Brubaker, twierdząc, że „organizacja polityczna przestrzeni według podziałów narodowych w coraz większym stopniu wydaje się niedopasowana do realiów społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Państwo narodowe traktowane jest jako zbyt małe i zbyt duże zarazem”⁴.

Nie ulega wątpliwości, że znaczenie państwa narodowego rośnie w krytycznych sytuacjach, w których znajdzie się dana gospodarka. Można tu przywołać np. sytuacje kryzysowe czy konflikty zbrojne. W przeszłości notowano sytuacje, w których dochodziło do przebudowania struktury narodowej poszczególnych społeczeństw. II wojna światowa dla przykładu, była momentem w dziejach, kiedy to bardziej widoczne okazały się podziały narodowe. Dało się również zauważyć, iż państwa jednolite narodowo były wówczas silniejsze i gwarantowały większą stabilizację⁵. Właściwy sposób zrozumienia pojęcia narodu decyduje

³ Por. tamże, s. 9.

⁴ R. Brubaker, *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa-Kraków, 1998, s. 1.

⁵ Por. K. Kersten, *Polska państwo narodowe. Dylematy i rzeczywistość*, w: *Narody. Jak powstały i jak wybijały się na niepodległość?*, red. M. Kula, Warszawa 1989, s. 446.

o poparciu lub braku poparcia dla dążeń do uzyskania autonomii regionu bądź wręcz chęci tworzenia własnego państwa. A. Kłosowska zwróciła uwagę na fakt, iż „empiryczne rozróżnienie zjawisk społeczeństwa i narodu staje się jednak oczywiste, gdy zastosujemy ich pojęcia do państwa wielonarodowych (...). Ale także w warunkach znacznej jednolitości, jaka np. występuje w Polsce po II wojnie światowej, właściwe jest odmienne używanie określeń «naród» i «społeczeństwo». (...) Odróżnienie społeczeństwa od narodu może przyczynić się do lepszego rozumienia charakteru narodu jako swoistego typu”⁶.

Symbole religijne pośród symboli narodowych

Każda religia w swoim przesłaniu wypracowała symbole, dzięki którym przedstawia i odsyła wierzących do głównych idei religijnych. Człowiek jako istota duchowa potrzebuje symboli, aby przybliżyć i zrozumieć to, co duchowe. Każda religia posiada swoje symbole, dzięki którym przekazuje przesłanie swojej wiary, a także stwarza możliwość utożsamiania się wyznawców z religią i identyfikacji pomiędzy nimi. Ludzie różnych kultur i epok żyli w świecie symboli, co wskazuje na ich życie religijne⁷.

Wśród wielu rodzajów symboli religijnych można rozróżnić ich różnorodność: formalną i rzeczową. Pośród symboli formalnych znajdujemy: 1. Symbole mowy; mity i opowieści o wydarzeniach z zamierzonej przeszłości; słowa, które w religii pełnią funkcję symboliczną (ojciec, matka); wyznania wiary, które są formułami prawd dogmatycznych o specjalnym znaczeniu. 2. Kult religijny jako całość znaków i czynności symbolicznych. Obrzędowość jest przesycona symbolami i same obrzędy pełnią rolę symboli. 3. Symbole sztuczne stworzone, aby reprezentować świętość w skróconej formie. Znajdujemy tu krzyż w chrześcijaństwie, gwiazdę Dawida w judaizmie czy półksiężyc w religii islamskiej. Jeżeli chodzi o różnorodność rzeczową symboli, to występuje tutaj: 1. Symbolika niebiańska; wszystko to co jest w górze, słońce, księżyc, gwiazdy a nawet góry są uważane za miejsca święte. 2. Symbolika lunarna; księżyc, który powstaje, wzrasta, maleje i znika jest symbolem życia. 3. Symbolika akwastyczna, mówiąca o wyjątkowym znaczeniu wody we wszystkich religiach, zaś symbol zanurzenia

⁶ A. Kłosowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 24-25.

⁷ Por. A. J. Nowak, *Symbol, znak, sygnał*, Lublin 1994, s. 15-16. Czytamy tu: „(...) człowiek właśnie dzięki tylko jemu właściwej dyspozycji religijnej sięga poza i ponad świat, w którym bytuje. Zwierzę natomiast żyje w „więzieniu” świata przyrody. Nie poznaje ono granicy swego bytowania i dlatego też nie pyta, co znajduje się poza granicą (...) Zapotrzebowania na świat symboli nie można człowiekowi po prostu dać, z taką bowiem potrzebą człowiek się rodzi. Środowisko daje mu tylko określony model, w którym to zapotrzebowanie się wyraża (...) Świat symboli, zdolność do symbolizowania jest zasadniczym wyrazem religijnej natury człowieka. Symbol bowiem sięga poza i ponad doświadczenia czysto zmysłowe. Cały świat symboli u człowieka pierwotnego nie jest wyrazem lęku, a raczej wyrazem szacunku, wyrazem *sacrum*. Kto twierdzi, że człowiek jest z natury swej niereligijny, ten zaprzecza faktom, ten twierdzi, że człowiek nie posiada zapotrzebowania na świat symboli. A przecież symbol jest językiem duszy i dlatego w nim wyraża się kult i kultura”.

w wodzie jest środkiem oczyszczenia i odrodzenia. 4. Symbolika ziemi, rolnictwa i płodności; ziemia jako symbol rodzenia i płodności⁸.

Każdy autor zajmujący się problematyką symbolu określa, w jakim znaczeniu używa tego pojęcia, aby nie utożsamić czy mylić go z pojęciem znaku. W swoich rozważaniach P. Ricoeur podkreśla istotę rozróżnienia pomiędzy symbolem a znakiem. Symbol różni się od znaku tym, że znak w swoim wyrazie mówi to, co chce powiedzieć, a symbol odsyła do rzeczywistości, o której mówi⁹.

Symbol, będący szczególnym znakiem, odsyła nas do założenia i rozróżnienia, że nie każdy znak jest symbolem, ale każdy symbol jest znakiem. Ma to takie konsekwencje, że struktura znaku i niektóre jego funkcje niejako wchodzą w pojęcie symbolu¹⁰. Na początku trzeba powiedzieć, że istnieje cecha wspólna pomiędzy symbolami a znakami; wskazują one na coś innego, czym same nie są. Dzieje się tak w oparciu o zasadę umowy dopóty, dopóki umowa pozostaje w mocy. Znaki takie – mimo różnic – mogą być nazywane symbolami, ale istnieje ryzyko zacierania różnicy. Istotne jest to, że znaki nie uczestniczą w rzeczywistości, do której odsyłają, wręcz przeciwnie jest w przypadku symboli. Dlatego też znaki mogą być zastępowane przez inne z różnych powodów lub ze względu na ich charakter umowny, symboli zastępować nie można¹¹.

Kolejne cechy symbolu to cechy odróżniające go od znaku; symbol uczestniczy w tym, do czego odsyła; symbol odkrywa poziomy rzeczywistości wcześniej zakryte; symbol nie tylko odkrywa nowe obszary rzeczywistości, ale toruje drogę tym poziomom. Symboli nie można stworzyć w sposób sztuczny. Wyrastają one z jednostkowej bądź zbiorowej podświadomości i nie funkcjonują bez ich zaakceptowania przez podświadomy wymiar naszego bytu. W tej grupie odnajdujemy symbole religijne lub polityczne. Jako ostatnią cechę symbolu P. Tillich wymienia to, że nie można go wymyślić. „Pojawiają się one i umierają tak jak żywe istoty. Pojawiają się wówczas, gdy sytuacja do nich dojrzewa, a umierają, gdy sytuacja ulega zmianie (...). Symbole nie pojawiają się dlatego, że ludzie usilnie ich pragną, ani nie umierają z powodu krytyki naukowej bądź praktycznej. Znikają dlatego, że nie wywołują już odzewu w zbiorowości, w obrębie której znalazły swój pierwotny wyraz”¹².

⁸ Por. J. Keller, *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne w chrześcijaństwie*, w: J. Keller, W. Kotański, W. Szafranski, W. Tyloch, T. Żbikowski, *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne*, Warszawa 1974, s. 9-19.

⁹ Por. P. Ricoeur, *Finitudine e colpa*, Bologna 1972, s. 260.

¹⁰ Por. M. Dołęga, *Znak – język – symbol. Z podstawowych zagadnień komunikacji*, Warszawa 1991, s. 62. „Tak jak znak wskazuje na inną rzeczywistość niż on sam, podobnie i symbol wskazuje na inną rzeczywistość, różną od niego. Podobnie jak istnieją systemy znaków, również istnieją systemy symboli, na przykład: 1° system symboli religijnych, 2° system symboli liturgicznych Kościoła katolickiego, 3° system symboli narodowych, 4° system symboli naukowych. Znaki przede wszystkim mają charakter konwencjonalny i arbitralny z małym wyjątkiem tak zwanych znaków naturalnych. Natomiast symbole – poza symbolami z nauk formalnych – mają w dużym zakresie ograniczony charakter konwencji i arbitralności”.

¹¹ Por. P. Tillich, *Dynamika wiary*, Poznań 1987, s. 62.

¹² Tamże, s. 63.

W związku z powyższymi cechami charakterystycznymi, symbolu nie można mylić ze znakiem, czy też uważać go za synonim znaku. Ktokolwiek odważyłby się zredukować symbol do roli znaku spowoduje jego śmierć wraz z różnorodnością zmysłów, jakie świat może przedstawiać człowiekowi¹³.

Symbol religijny w odróżnieniu od znaku wskazuje i sięga do wewnętrznej treści tego, co oznaczone. Funkcja poznawcza symbolu nie ma charakteru wyjaśniania rzeczywistości symbolizowanej, lecz ma wyzwolić intuicję, dostarczając analogicznych znaczeń powstających w umyśle człowieka i przynoszących mu bezpośrednie uchwycenie rzeczywistości. Symbol religijny posiada funkcję uchwycenia takiego poziomu rzeczywistości, który bez niego pozostałby ukryty. Poziom ten to głęboki wymiar rzeczywistości ludzkiego „ja”, w którym ten wymiar rzeczywistości jest fundamentem każdego innego wymiaru¹⁴.

Symbole narodowe, które funkcjonowały w obrębie danego narodu służyły do formowania i podtrzymywania tożsamości narodowej. Obok tej funkcji pojawia się funkcja odróżniania danej zbiorowości od innej, na podstawie podzielanych kodów kulturowych, dzięki temu możemy odczytywać znaczenie symboli. I mimo, iż symbole narodowe zasadniczo odnoszą się do wydarzeń historycznych danego narodu, do dzielonej przez jego członków, a skondensowanej w formie symbolu, zbiorowej pamięci historycznej. Symbol narodowy jest niejako pomostem pomiędzy jednostkami a zbiorowością. Stała obecność symboli narodowych rodzi więź pomiędzy jednostką i kojarzy go z narodem. U podstaw państw narodowych jako symbole narodowe pojawiły się; barwy narodowe, flaga państwowa, godło państwowe, hymn i pieczęć państwowa. W symbolach narodowych, jako ich elementy pojawiają się symbole religijne. Według Niezależnej Organizacji Pew Research Center¹⁵ na jednej trzeciej flag narodowych znajdują się symbole religijne. W tym momencie symbole religijne zaczynają jawić się jako symbole narodowe.

¹³ Por. P. Bertolini, *Dizionario di pedagogia e scienza dell'educazione*, Bologna 1996, s. 586.

¹⁴ Por. P. Tillich, *Pytanie o Nieuwarunkowane*, Kraków 1994, s. 161.

¹⁵ Por. Na dwieście krajów świata flagi 64 z nich zawierają elementy związane z przeważnie wielkimi, rzadziej z lokalnymi wyznaniem. Na blisko połowie zobaczymy elementy chrześcijańskie, najczęściej krzyż. Bo także czerwono-białe pasy na Austrii wywodzą się z flagi cesarstwa rzymskiego w okresie krucjat – srebrnego krzyża na czerwonym tle – którą w XIII wieku zaczął posługiwać się Wiedeń. Na 21, czyli jednej trzeciej „religijnych” flag, znajdują się znaki islamskie, zazwyczaj gwiazda (gwiazdy) i półksiężyc. Znacznie rzadziej widuje się symbole buddyjskie i hinduistyczne: w sumie 5 razy. Zdarzają się też pojedyncze przypadki elementów pochodzących z wiary Inków, Azteków czy duchowości – a na fladze Izraela znajduje się zarówno gwiazda Dawida, jak i pasy symbolizujące tańce, czyli chustę zakładaną na głowę do modlitwy. Warto jeszcze dodać, że chociaż flaga amerykańska nie zawiera symboli religijnych, znajdziemy je na flagach niektórych stanów: Alabamy, Nowego Meksyku czy Florydy. No i inspiracją dla flagi Unii Europejskiej był – jak przyznał przed swoją śmiercią jej autor, Arsène Heitz – opis Matki Boskiej w Apokalipsie św. Jana: „(...) a na jej głowie wieniec z gwiazd dwunastu”, w: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1601617,1> (dostęp: 15.04.2018).

Współczesny problem obecności symboli religijnych w państwie

Dzisiejsze państwa jakkolwiek pozostają państwami narodowymi to obserwujemy nurty odcinające się wprost od tradycji narodowych tłumacząc to otwartością, tolerancją, zmianami pokoleniowymi, różnorodnością społeczeństwa, multikulturą. Jednak gdy dyskusja dotyczy istotnej roli danego państwa podkreśla się wagę i znaczenie tożsamości narodowej, tradycji czy zwyczajów. Żadne z państw nie rezygnuje z procesu wychowania obywatelskiego, gdzie za jego pośrednictwem pokoleniom przekazywane są wartości i wzorce zachowań pożądaných. W ten sposób współtworzy się poczucie tożsamości zbiorowej, opartej na świadomości wspólnej przeszłości. W tym procesie istotną rolę odgrywają symbole. W symbolu uwidacznia się ciągłość i dowód trwałości i tradycji państwa. To właśnie w symbolach nagromadzony zostaje najsilniejszy ładunek tradycji, jak zauważa prof. Cz. Bartnik „tradycja jest żywą pamięcią społeczną, dziedziczeniem społecznym, przekazem świadomości narodowej, jedną z dróg kształtowania się społeczności w naród”¹⁶.

Obok symboli religijnych obecnych w życiu narodów istnieje szereg symboli, które obecne w życiu społeczeństw wpływają na ludzkie zachowania. „Symbole mogą pochodzić z kultury wysokiej (utwór muzyczny, który staje się hymnem narodowym) oraz z kultury niskiej (flaga, która nie jest dziełem sztuki, a jedynie oddaje barwy, z którymi kojarzony jest dany naród i państwo) czy masowej (kuchnia utożsamiana z danym narodem, staje się jego wizytówką). Przy pomocy symboli powstają lub utrwalają się tradycje narodowe, które powstają w procesie historycznym, albo są wynalezione na użytek narodu. Ludzie przyzwyczajają się do śpiewania hymnu narodowego przed każdym ważnym wydarzeniem państwowym, a nawet sportowym. Symbole przenikają życie codzienne, mają wpływ na ludzkie zachowania, utrwalają zwyczaje”¹⁷.

Wracając do postawionego zagadnienia skupimy się na symbolu religijnym i jego znaczeniu w dzisiejszej Europie, gdzie krzyż pozostaje nadal czytelnym symbolem chrześcijaństwa i korzeni europejskich. Argument ten pojawia się nie tylko w orzeczeniach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, lecz w wielu wyrokach lub aktach prawnych poszczególnych krajów. Rada Europy w swoim statucie zawiera istotną dla omawianego zagadnienia deklarację: „potwierdzając swoje głębokie przywiązanie do duchowych i moralnych wartości stanowiących wspólne dziedzictwo ich narodów i źródło zasad wolności osobistej, swobód politycznych i praworządności, które stanowią podstawę każdej prawdziwej demokracji(...)”¹⁸. Te duchowe i moralne wartości w Europie to wartości wywodzące się z chrześcijaństwa. Prawie wszystkie kraje europejskie posiadają chrześcijańskie korzenie i na różnych poziomach odwołują się do nich. Krzyż jest znakiem całego chrześcijaństwa a nie, jak wynika

¹⁶ Cz. Bartnik, *Idea pamięci*, Radom 2001, s. 142.

¹⁷ M. A. Stradowski, *Znaczenie symboli w wychowaniu obywatelskim*, „Seminare” 33(2013), s. 159.

¹⁸ *Statut Rady Europy przyjęty w Londynie dnia 5 maja 1949 r.*; Dz.U. 1994 r. nr 118, poz. 565.

z orzeczenia Trybunału z roku 2009, że jest symbolem religii katolickiej. Tradycja protestancka, prawosławna i katolicka uznają krzyż za swój największy symbol. Niemniej jednak, jak wynika z analiz orzeczeń Trybunału, argument ten nie jest dostatecznie wykorzystywany i podkreślany w orzecznictwie. A przecież państwa europejskie w różnych aktach konstytucyjnych, posiadają zapisy odwołania się do Boga i do tradycji chrześcijaństwa. Mówienie o korzeniach chrześcijańskich Europy jest rzeczą oczywistą, lecz niestety w praktyce prawda ta, ze względu na polityczną poprawność, przez środowiska akademickie i polityczne jest przemilczana i pomijana. W tym sensie cennym wkładem do dyskusji są poglądy J. H. H. Weilera, który zajmując się zagadnieniem chrześcijańskiej tożsamości Europy, krytykuje współczesne instytucje i polityków za zakopywanie prawdziwych argumentów i zaciemnianie ich znaczenia. Europa odcina się od swoich korzeni i robi wszystko, aby zapomnieć o swojej chrześcijańskiej tożsamości¹⁹.

Poza wymiarem uniwersalnym mówiącym o istocie i znaczeniu symbolu religijnego, w tym przypadku krzyża i religii chrześcijańskiej w Europie, istnieje aspekt uznania tej religii oraz symbolu krzyża za szczególną wartość tożsamości narodowej. Krzyż jest symbolem tożsamości narodowej, jest rzeczą oczywistą, że poszczególne narody przeżywają na różny sposób tę rzeczywistość. Niemniej jednak, odnajdujemy bardzo wiele zapisów w formie preambuły odnoszących się wprost do Boga, do religii chrześcijańskiej. Dla przykładu można przypomnieć *Konstytucje*: Bułgarii, Grecji, Niemiec, Rumunii, Węgier czy Szwajcarii. Wielkim ułatwieniem w zrozumieniu dzisiejszego państwa świeckiego jest geneza wykształcenia tej postaci państwa z państwa konfesyjnego. Dla tego ostatniego symbolika religijna była czymś zrozumiałym i oczywistym, dla świeckiego już nie. Dlatego też zaistniała potrzeba stworzenia nowych zasad usprawiedliwiających jego istnienie i sposób funkcjonowania²⁰.

Analizując rozwój i organizowanie się przez wieki ludów zamieszkujących Europę, a następnie powstawanie państwowości, można powiedzieć, że krzyż od zawsze był obecny w przestrzeni publicznej na naszym kontynencie. I krzyż zawsze był postrzegany jako symbol religii chrześcijańskiej. Krzyż ze swoim przesłaniem obecny był na różnych poziomach kultury europejskiej. Religia chrześcijańska, ze swoim największym symbolem krzyża, jest fundamentem kultury europejskiej oraz źródłem wartości takich, jak pluralizm, ochrona godności i praw człowieka²¹. Jednak wejście w trzecie millenium spowodowało, że jego obecność zaczęła być problemem. Wraz z procesami przeciwko obecności

¹⁹ Por. J. H. H. Weiler, *Chrześcijańska Europa. Konstytucyjny imperializm czy wielokulturowość?*, Poznań 2003, s. 62-74.

²⁰ Por. J. Szymanek, *Obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej*, w: *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, red. R. Wierciszewski, M. Wyrzykowski, L. Kondratiewa-Bryzik, Warszawa 2012, s. 36-37.

²¹ Por. K. Orzeszyna, *Tożsamość kulturowa UE a pluralizm religijny*, „Roczniki Nauk Prawnych” 17(2007), nr 1, s. 42-43.

krzyża przed różnymi instancjami sądowymi krajowymi i Trybunałem rozpoczęły się również inne procesy w społeczeństwach. Z jednej strony wydaje się zanikać tradycja umieszczania krzyży w miejscach gdzie tradycyjnie byliśmy przyzwyczajeni do jego obecności. Z drugiej zaś strony obserwujemy wzrost intensywności obecności krzyża w jego różnych formach z uwzględnieniem dwuznaczności, że nie zawsze już w tych formach jest odbierany jako symbol religijny. Mamy tu na myśli przeróżne formy obecności symbolu krzyża jako znaku dekoracyjnego. Z jednej strony krzyż znika, a z drugiej się „rozmnąża”, odmawia się mu obecności w przestrzeni publicznej, pomimo że był symbolem pokoju, poświęcenia w historii ludzkości. Jest symbolem, który najbardziej narażony jest ze strony posiadających władzę na manipulację i tworzenie podziałów. Można by zadowolić się znaczeniem kulturowym krzyża gdyby nie fakt, że w Europie obserwujemy powracanie nurtów religijnych, które oferują społeczeństwu wartości, których ideologie nie są w stanie zaproponować²².

Patrząc na życie dzisiejszych społeczeństw europejskich, którym nie przeszkadzają symbole religijne w życiu i w przestrzeni publicznej, co jest jakby przeciwne z tendencjami laickimi i szeroko rozumianą poprawnością społeczno-polityczną, znak krzyża jawi się i funkcjonuje nie tylko jako symbol religii chrześcijańskiej, ale jako symbol kultury europejskiej i afirmacja podstawowych wartości²³. Nie da się sprowadzić krzyża jako symbolu wyłącznie do mianownika religijnego, jego rola i powiązanie z realiami historycznymi i obecnymi mówi o tym, że jego znaczeniem pierwszorzędym może być polityczne, ideologiczne i kulturowe²⁴.

Interesujący wywód przeprowadza J. Szymanek, tłumacząc proces przejścia symbolu religijnego, mocno osadzonego w przestrzeni publicznej, tej, która nie ma już wiele wspólnego z religią, do roli symbolu, wokół którego grupują się ludzie określonych poglądów, cech czy światopoglądów niereligijnych. W tym procesie symbol religijny nabiera cech kulturowych, a następnie religijnych. Wzajemne relacje i oddziaływania pokazują również sytuację odwrotną, symbolowi, który nic albo niewiele ma wspólnego z religią, przypisuje się tę cechę. Dlatego też cechą charakterystyczną symboli religijnych jest ich pierwsze podstawowe rozumienie, podstawowy wymiar, a dopiero potem to rozumienie może być poszerzane o inne znaczenia kulturowe czy filozoficzne²⁵.

²² Por. A. Fabris, *La croce: simbolo religioso o segno culturale*, w: *La guerra dei simboli. Comprendere e gestire i conflitti religiosi nello spazio pubblico*, A. Palese (a cura di), Lugano 2013, s. 109-111.

²³ Por. R. Piotrowski, *Opinia na temat wniosku dotyczącego „wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP”*, Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, 4(32) 2011, s. 58.

²⁴ Por. J. Szymanek, *Obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej*, s. 36-37.

²⁵ Por. tamże, s. 33-40.

Oczywistą rzeczą jest, że państwa narodowe istnieją i głoszony pogląd końca państwa narodowego wydaje się być przedwczesny²⁶. Państwa narodowe w poszukiwaniu swojej tożsamości narodowej odwołują się do symboli, pośród których symbole religijne zajmują jedno z głównych miejsc. Przez wiele dziesięcioleci obecność symboli religijnych, które były również symbolami narodowymi stanowiła istotny element wychowania i wzmacniania poczucia obywatelskości i przynależności do danego państwa. W ostatnich latach pojawiają się nowe trendy, które kwestionują obecność symboli religijnych jako symbolu państwowego czy narodowego. Podejmowane są próby obniżenia rangi symbolu religijnego lub jego wyparcia z obecności z życia narodu. Dziś w Europie widzimy dwie tendencje: Europę, która troszczy się o tożsamość narodowe i promuje podstawowe prawa człowieka uwzględniając historyczne i duchowe korzenie tradycji, tworząc w ten sposób unikatowe dziedzictwo. I Europę, która relatywizuje znaczenie tradycji kulturowych i religijnych narodów, ingerując w materię należącą do autonomii i suwerenności poszczególnych państw. Z traktatów i konwencji europejskich wyłaniają się zasady gwarantujące poszanowanie wspólnych i różnych tradycji poszczególnych państw a działania i orzeczenia instytucji europejskich, w tym Trybunału w Strasburgu podejmują ciągle próby zmierzające do ukształtowania jedyne go słusznego poglądu o wyeliminowaniu tradycji religijnej, w tym również symboli religijnych z wymiaru społecznego i publicznego.

Nowe etapy integracji będą musiały zmierzać się i uwzględniać w większym niż dotychczas stopniu tradycje kulturowe i religijne poszczególnych narodów. Zapewne, pod wpływem zwiększonej obecności imigrantów w Europie, symbole religijne znowu pojawią się jako zagadnienie kontrowersyjne. Zagadnienie to będzie przedmiotem kolejnych poszukiwań, aby odpowiedzieć na pytanie: czy należy utrzymywać istotę i znaczenie symbolu religijnego jako symbolu narodowego i jak w związku z tym należy traktować symbole religijne *nowych ludów* w Europie; czy narody rdzennie europejskie powinny pozostawić symbole religijne jako swój znak rozpoznawczy wobec *nowych ludów*.

NATIONAL STATES AND THE PRESENCE OF RELIGIOUS SYMBOLS IN PUBLIC SPACE

Summary

National states, in search of their national identity, refer to symbols, among which religious symbols occupy one of the main places. For many decades, the presence of religious symbols, which were also national symbols, constituted an important element of upbringing and strengthening the sense of

²⁶ Por. U. Beck, *Władza i przeciwwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Warszawa 2005.

citizenship and belonging to a given state. In recent years new trends have emerged that question the presence of religious symbols as a national or state symbol. Attempts are made to reduce the rank of a religious symbol or its denial from the presence of the nation's life. However, this sense of national identity, strengthening by the symbols present in the life of the nation, build the state understood as the common good of the whole nation.

Key words: national identification, religious symbol, state symbol.

Bibliografia

- Bartnik Cz., *Idea pamięci*, Radom 2001.
- Beck U., *Władza i przeciwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Warszawa 2005.
- Bertolini P., *Dizionario di pedagogia e scienza dell'educazione*, Bologna 1996.
- Brubaker R., *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa-Kraków 1998.
- Dołęga M., *Znak – język – symbol. Z podstawowych zagadnień komunikacji*, Warszawa 1991.
- Fabris A., *La croce: simbolo religioso o segno culturale*, w: *La guerra dei simboli. Comprendere e gestire i conflitti religiosi nello spazio pubblico*, A. Palese (a cura di), Lugano 2013.
- Geisler M. E., *National Symbols, Fractured Identities. Contesting the National Narrative*, Middlebury 2005.
- Habermas J., *Obywatelstwo a tożsamość narodowa. Rozważania nad przyszłością Europy*, Warszawa 1993.
- Keller J., *Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne w chrześcijaństwie*, w: J. Keller, W. Kotański, W. Szafranski, W. Tyloch, T. Żbikowski, *Zwyczaje, obrzędy i symbole religijne*, Warszawa 1974.
- Kersten K., *Polska państwo narodowe. Dylematy i rzeczywistość*, w: *Narody. Jak powstały i jak wybijały się na niepodległość?*, red. M. Kula, Warszawa 1989.
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.
- Nowak A. J., *Symbol, znak, sygnał*, Lublin 1994.
- Orzeszyna K., *Tożsamość kulturowa UE a pluralizm religijny*, „Roczniki Nauk Prawnych” 17(2007), nr 1.
- Piotrowski R., *Opinia na temat wniosku dotyczącego „wydania zarządzenia nakazującego usunięcie krzyża łacińskiego, znajdującego się w sali posiedzeń Sejmu RP”*, Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, 4(32) 2011.
- Ricoeur P., *Finitudine e colpa*, Bologna 1972.
- Statut Rady Europy przyjęty w Londynie dnia 5 maja 1949 r.*; Dz.U. 1994 r. nr 118, poz. 565.
- Stradowski M. A., *Znaczenie symboli w wychowaniu obywatelskim*, *Seminare* (33) 2013.
- Szymanek J., *Obecność symboli religijnych w przestrzeni publicznej*, w: *Prawne granice wolności sumienia i wyznania*, red. R. Wierciszewski, M. Wyrzykowski, L. Kondratiewa-Bryzik, Warszawa 2012.
- Tillich P., *Dynamika wiary*, Poznań 1987.
- Tillich P., *Pytanie o Nieuwarunkowane*, Kraków 1994.
- Weiler J. H. H., *Chrześcijańska Europa. Konstytucyjny imperializm czy wielokulturowość?*, Poznań 2003.

<https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1601617,1> (dostęp: 15.04.2018).